

Ερωτήματα για την ιντελιγκέντσια

Η θέση των διανοούμενων σε μια ταξική δομή πρέπει να αναλυθεί σε συνάρτηση με τις κυρίαρχες παραγωγικές σχέσεις και με την κεντρική, ή αντιθέτως την περιθωριακή –εξαρτημένη, ή δευτερεύουσα– θέση που καταλαμβάνουν οι διανοούμενοι στην αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων και, κατ' επέκταση, των ενδεχόμενων σχέσεων εκμετάλλευσης μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Στη συζήτηση που είχε διεξαχθεί το 1946 με θέμα: *Εκβιομηχάνιση και Τεχνοκρατία*, και η οποία δημοσιεύτηκε υπό την επιμέλεια του G. Gurvitch το 1949 (στις εκδόσεις Colin), είχα υιοθετήσει μια αρκετά σκεπτικιστική θέση αναφορικά με το κατά πόσο μπορούν οι διανοούμενοι να θεωρηθούν τάξη, επειδή αντιμετώπιζα τότε, από μια γενική οπτική γωνία, τη Σοβιετική Ένωση ως μια χώρα που βαδίζει προς τον σοσιαλισμό. Υποστήριζα την ορθόδοξη θέση, δηλαδή τη θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Μετά τη διάλυση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ενστερνίστηκα την άποψη των κομμουνιστικών κομμάτων. Ήταν η θέση που είχε διατυπώσει ο Στάλιν το 1936. Κατά τη γνώμη του, δεν υπήρχαν στη Σοβιετική Ένωση, παρά δύο βασικές τάξεις, οι εργάτες και οι αγρότες, συν ένα στρώμα. Το εν λόγω στρώμα, οι διανοούμενοι, είχε προσχωρήσει στην εξουσία, όπως έλεγε, και δεν αποτελούσε κατά συνέπεια ανταγωνιστική τάξη. Εκείνη την εποχή, με βάση τις περιορισμένες γνώσεις που είχαμε για ορισμένες πλευρές της σοβιετικής πραγματικότητας, και λόγω των ψευδαισθήσεων που μπορούσαν να γεννηθούν, θεώρησα αποδεκτή την ανάλυση του Στάλιν, παρόλο που έθετα στον εαυτό μου ορισμένα ερωτήματα.

Στην πραγματικότητα, αυτά τα προβλήματα ξεφεύγουν κατά πολύ από τη σοβιετική –και ενδεχομένως από την κινεζική– κοινωνία. Θέτουν το ερώτημα της θέσης των διανοούμενων στη διαδικασία αναπαραγωγής. Η θέση των διανοούμενων παρουσιάζει μια διπλή αμφισημία: αφενός, ένα μέρος των διανοούμενων φαίνεται να τοποθετείται ολοκληρωτικά έξω από την παραγωγή, με την υλική έννοια του όρου. Πρόκειται για τους συγγραφείς, τους καλλιτέχνες, οι οποίοι είναι διανοούμενοι που δεν παίζουν έναν άμεσο ρόλο στην υλική αναπαραγωγή. Αυτοί οι διανοούμενοι αποτελούν, κατ' αυτήν την έννοια, ένα στρώμα. Αναμφίβολα, δεν παρεμβαίνουν στις καθαυτό παραγωγικές σχέσεις, μολονότι παρεμβαίνουν στην αναπαραγωγή των κοινωνικών προϋποθέσεων της κυριαρχίας. Μπορούν, πράγματι, να σταθούν στο πλευ-

ρό της κυρίαρχης τάξης, και απ' αυτήν την άποψη να αποτελέσουν ένα προνομιούχο στρώμα. Αλλά ως διανοούμενοι, δεν ελέγχουν τα μέσα παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, είναι δυνατόν ορισμένοι διανοούμενοι να είναι ενταγμένοι, ή να ενταχθούν, στην παραγωγική διαδικασία, και βλέπουμε ότι, με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, ο συγκεκριμένος τύπος διανοούμενων αυξάνεται ποσοτικά.

Οι μηχανικοί και οι τεχνικοί αποτελούν, ακριβώς, ένα στρώμα διανοούμενων που μετέχουν στην παραγωγική διαδικασία από μια κυρίαρχη θέση. Διασφαλίζουν την άμεση αναπαραγωγή των σχέσεων εκμετάλλευσης, την ίδια στιγμή που μπορεί να είναι –ή που είναι– μισθωτοί. Βρίσκονται, επομένως, σε μια αμφίσημη θέση, διότι από τη μία πλευρά μπορεί να αντιτίθενται στους πραγματικούς κατόχους των μέσων παραγωγής, δηλαδή τους καπιταλιστές, και από την άλλη να βρίσκονται στο πλευρό των καπιταλιστών, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την παραγωγική διαδικασία, αφού ακόμη κι αν σε υποκειμενικό επίπεδο είναι αλληλέγγυοι προς τους εκμεταλλεζόμενους, σε αντικειμενικό επίπεδο (δηλαδή στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας) βρίσκονται στην ίδια πλευρά με τους κατόχους των μέσων παραγωγής.

Μια τέτοια κατάσταση υπάρχει στις χώρες όπου κυριαρχεί η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Θα πρέπει, όμως, να προσθέσουμε –με την προϋπόθεση να διευρύνουμε την έννοια του όρου διανοούμενος σε σχέση με τη σημασία που είχε πριν εκατό ή πενήντα χρόνια– μια νέα κατηγορία διανοούμενων: τους διαχειριστές.

Πρόκειται για έναν τύπο διανοούμενων που δεν εντάσσεται στην υλική διαδικασία παραγωγής με την έννοια που εντάσσονται οι μηχανικοί και οι τεχνικοί, αλλά ο οποίος διασφαλίζει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου: τη διαχείρισή του, τις διεργασίες που συνδυάζουν την παραγωγική διαδικασία με τη στενή έννοια του όρου και τη διαδικασία της κυκλοφορίας, δίχως την οποία δεν μπορεί να έρθει σε πέρας η κοινωνική παραγωγή. Οι διαχειριστές εμφανίζονται, επομένως, με βάση μια ανάλυση μαρξιστικού τύπου, ως παράγοντες του κεφαλαίου, ως εκείνοι που συμβάλλουν περισσότερο άμεσα από οποιονδήποτε άλλον, πλάι στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, στην αξιοποίηση του κεφαλαίου. Μπορούμε να επικαλεστούμε, εν προκειμένω, ορισμένα κείμενα του Μαρξ, στα οποία βασίστηκα στην προσπάθειά μου να κατανοήσω επαρκέστερα το χαρακτήρα των λεγόμενων σοσιαλιστικών κοινωνιών. Πράγματι, ο Μαρξ κάνει στον Τρίτο Τόμο του Κεφαλαίου μια διάκριση ανάμεσα στο κεφάλαιο ως ιδιοκτησία και στο κεφάλαιο ως λειτουργία. Οι υποδείξεις που προτείνει εκεί ο Μαρξ φέρνουν στην επιφάνεια τη διπλή ύπαρξη του καπιταλισμού – και, συνεπώς, της καπιταλιστικής τάξης.

Η εν λόγω καπιταλιστική τάξη απαρτίζεται αφενός από εκείνους που είναι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, οι οποίοι είναι καπιταλιστές ως ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, και αφετέρου από εκείνους που διασφαλίζουν τη λειτουργία του κεφαλαίου, δηλαδή από τους διαχειριστές του κεφαλαίου. Όταν υπάρχει ένας ιδιωτικός ιδιοκτήτης που επιβάλλει στους διαχειριστές μια κατάσταση υποταγής, ικα-

νή να φτάσει μέχρι την απόλυσή τους, τότε οι διαχειριστές είναι καπιταλιστές σε δεύτερο βαθμό, τρόπον τινά, επειδή η κατάστασή τους είναι επισφαλής. Διατηρούν ανταγωνιστικές σχέσεις με το κεφάλαιο, δηλαδή με εκείνους που εκπροσωπούν το κεφάλαιο ως ιδιοκτησία. Αλλά σε σχέση με την εργατική τάξη, με τους εργαζόμενους, τους εκμεταλλεζόμενους, τοποθετούνται στην ίδια πλευρά με το κεφάλαιο, και μάλιστα ακόμη πιο ξεκάθαρα από τους τεχνικούς και τους μηχανικούς, οι οποίοι βρίσκονται σε μια υποταγμένη κατάσταση σε σχέση με αυτούς.

Με βάση την παραπάνω ανάλυση, η εκμεταλλεύτρια τάξη φαίνεται να συγκροτείται πυραμιδωτά, δηλαδή καταρχάς από τους καπιταλιστές με την κλασική έννοια του όρου, οι οποίοι είναι κάτοχοι των μέσων παραγωγής και οι οποίοι λαμβάνουν τις καίριες αποφάσεις για τις επενδύσεις, για το άνοιγμα και το κλείσιμο των επιχειρήσεων και οι οποίοι καθορίζουν τον όγκο της απασχόλησης και το επίπεδο των μισθών. Ακολούθως, η εκμεταλλεύτρια τάξη απαρτίζεται από τους διαχειριστές, οι οποίοι είναι μεν μισθωτοί, αλλά εκτελούν καπιταλιστικά καθήκοντα. Τέλος, απαρτίζεται από τους μηχανικούς και τους τεχνικούς, που εκτελούν υποταγμένης μορφής καπιταλιστικά καθήκοντα.

Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε για τον ρόλο που έχει ο επικεφαλής του εργαστηρίου, ο επιστάτης, αλλά τότε τίθεται ένα πολύ ευρύτερο πρόβλημα: το πρόβλημα των μορφών υπό τις οποίες ορισμένα στρώματα της ίδιας της εργατικής τάξης μπορούν να εισέλθουν σε μια διαδικασία αποπρολεταριοποίησης και ενσωμάτωσης στις μορφές εκμετάλλευσης. Όμως, το πρόβλημά μας εδώ αφορά εκείνους οι οποίοι συμμετέχουν, κατά το μάλλον ή ήττον, στη διαδικασία εκμετάλλευσης εν ονόματι των πραγματικών ή υποτιθέμενων γνώσεων που εννοείται ότι κατέχουν και έχουν στη διάθεσή τους. Το πρόβλημα της κατάστασης αυτών των κατηγοριών γίνεται κατά τη γνώμη μου απολύτως καθοριστικό, όταν εκλείπει το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Όταν οι σχέσεις καπιταλιστικής παραγωγής αναπαράγονται σε κρατικό πλαίσιο, όταν έχουμε να κάνουμε με εργαζόμενους οι οποίοι, όπως συμβαίνει στη Σοβιετική Ένωση (για να χρησιμοποιήσουμε το λιγότερο, κατά τη γνώμη μου, αμφισβητούμενο παράδειγμα), δεν έχουν κανέναν έλεγχο στη χρησιμοποίηση των μέσων παραγωγής, στον καθορισμό των μισθών, στις επιλογές των τεχνικών, τότε οι εν λόγω εργαζόμενοι είναι προλετάριοι που έχουν ενταχθεί σε μια διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Ο καπιταλιστικός πόλος αντιπροσωπεύεται, στην προκειμένη περίπτωση, από κατηγορίες οι οποίες κατέχουν τη θέση τους εν ονόματι των «γνώσεων» που υποτίθεται ότι έχουν στη διάθεσή τους: οι μηχανικοί, οι τεχνικοί, οι διαχειριστές, οι διευθυντές των επιχειρήσεων, των τραστ - και συνολικά το ανώτερο επίπεδο του οικονομικού μηχανισμού.

Οι παραπάνω κατηγορίες αποτελούν μια νέα καπιταλιστική τάξη ενός πολύ ιδιαίτερου τύπου. Ωστόσο, θεωρώ ότι δεν έχουμε ακόμη ολοκληρώσει την εξέταση της νέας καπιταλιστικής τάξης με βάση τον ρόλο των συγκεκριμένων παραγόντων

του κεφαλαίου. Πράγματι, η λειτουργία του κεφαλαίου ως ιδιοκτησίας, με την έννοια της υπεράσπισης του status quo της εκμετάλλευσης και της αναπαραγωγής της, δεν συγκεντρώνεται μόνο στα χέρια αυτών των ομάδων διανοούμενων ή ανθρώπων που κατέχουν κάποιες θέσεις στο όνομα μιας θεωρούμενης διανοητικής γνώσης. Υπάρχει και μια άλλη κατηγορία που εμπλέκεται σ' αυτή τη διαδικασία υπεράσπισης και διατήρησης του συστήματος: πρόκειται για τα μέλη των κρατικών μηχανισμών και του μηχανισμού του κομμουνιστικού κόμματος και άλλων μηχανισμών, όπως του αστυνομικού, του στρατιωτικού, του δικαστικού, οι οποίοι υπερασπίζονται τη νέα μορφή της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας.

Η νέα μορφή καπιταλιστικής ιδιοκτησίας είναι μια δημόσια καπιταλιστική ιδιοκτησία. Είναι μια καπιταλιστική ιδιοκτησία που εμφανίζεται από νομικής απόψεως είτε ως κρατική ιδιοκτησία είτε με τη μορφή ενός πλασματικού συνεταιρισμού, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα τα μέλη των συνεταιρισμών δεν ασκούν κανέναν έλεγχο στα μέσα παραγωγής. Τέτοιοι συνεταιρισμοί είναι επομένως ψευδοσυνεταιρισμοί, ενώ εκείνοι που τους διαχειρίζονται είναι οι μοναδικοί κάτοχοι των μέσων παραγωγής. Αυτοί ακριβώς αποφασίζουν για τη χρησιμοποίηση των κερδών και για την επανεπένδυσή τους. Αυτοί, επίσης, αποφασίζουν για τη λειτουργία των ψευδοσυνεταιρισμών, υπό τον έλεγχο ασφαλώς των κεντρικών κρατικών μηχανισμών και του κομμουνιστικού κόμματος, που συνιστούν το ισοδύναμο του ιδιοκτησιακού πόλου του κεφαλαίου.

Έχουμε επομένως να κάνουμε στην προκειμένη περίπτωση με το μετασχηματισμό ενός ολόκληρου στρώματος διανοούμενων, εκ των οποίων οι μεν έχουν τεχνικές ή οικονομικές διαχειριστικές λειτουργίες και οι δε πολιτικές λειτουργίες. Πρέπει, όμως, να το επισημάνουμε με ιδιαίτερη έμφαση: εκείνοι που έχουν πολιτικές λειτουργίες κυριαρχούν πάνω σε όλα τα άλλα στρώματα διανοούμενων. Η παράμετρος αυτή είναι πολύ σημαντική, γιατί μας επιτρέπει να κατανοήσουμε ορισμένες αντιφάσεις που ενδέχεται να ξεδιπλωθούν στο πλαίσιο των επιχειρήσεων. Πράγματι, ο επικεφαλής της επιχείρησης που λειτουργεί ως διαχειριστής-καπιταλιστής σε μια σοβιετική επιχείρηση τελεί υπό την άμεση και καθολική εξάρτηση από το κομμουνιστικό κόμμα, το οποίο μπορεί να τον απολύσει. Η θέση του δεν είναι νομικά κατοχυρωμένη. Βρίσκεται σε μια προνομιακή κατάσταση, από τη σκοπιά των υλικών πλεονεκτημάτων και της δυνατότητάς του να καθοδηγεί τους εργαζόμενους που είναι υφιστάμενοί του, αλλά αυτός ο ίδιος εξαρτάται από το κομμουνιστικό κόμμα. Αυτό το τελευταίο μπορεί να τον απαλλάξει από τα καθήκοντά του. Με άλλα λόγια, τα μέλη του μηχανισμού του κομμουνιστικού κόμματος (δεν λέω το σύνολο του κόμματος, γιατί υπάρχουν και απλοί εργάτες που δεν κατέχουν καμία εξουσία - μιλάω για αυτό το ιδιαίτερο στρώμα διανοούμενων του κόμματος που προασπίζονται και διασφαλίζουν την αναπαραγωγή του κεφαλαίου) είναι οι πραγματικοί κάτοχοι της εξουσίας και του κεφαλαίου.

Ένα τέτοιο κεφάλαιο λειτουργεί ως συλλογικό κεφάλαιο, αλλά όχι ως κεφάλαιο της συλλογικότητας. Είναι ένα συλλογικό κεφάλαιο αυτού του στρώματος διανοούμενων του κομμουνιστικού κόμματος που διευθύνει το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας, και τούτο το στρώμα είναι καθ' ολοκληρίαν οργανωμένο από το κόμμα, που αποτελεί τον κυρίαρχο μηχανισμό του συστήματος. Πρότεινα στον Τρίτο Τόμο του βιβλίου μου *Ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ*, και κυρίως στον Τέταρτο Τόμο, να αποκαλέσουμε αυτό το στρώμα διανοούμενων *κομματική αστική τάξη*, επειδή αναπαράγει αστικές σχέσεις, και αυτόν τον καπιταλισμό κομματικό καπιταλισμό, επειδή αναπαράγει σχέσεις καπιταλιστικής παραγωγής και εκμετάλλευσης, υπό την κυριαρχία όμως του κόμματος. Η εν λόγω κυριαρχία παρέχει στον εν λόγω κομματικό καπιταλισμό ορισμένα ιδιάζοντα γνωρίσματα, και κυρίως: τον ρόλο του πλάνου, τις μορφές συσσώρευσης, τους τύπους αντιφάσεων και κρίσεων.

Παραμένει, όμως, το πρόβλημα με τους διανοούμενους που δεν είναι ενταγμένοι σε αυτό το δίκτυο: τους συγγραφείς και τους καλλιτέχνες, οι οποίοι αποτελούν ένα στρώμα, που βρίσκεται κατά κανόνα, κυρίως στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες (όπου κανείς δεν μπορεί να αναπτύξει δημοσίως απόψεις που διαφέρουν από τις απόψεις του κομμουνιστικού κόμματος που κατέχει την εξουσία), στην άμεση υπηρεσία της κυρίαρχης τάξης. Ασφαλώς, υπάρχουν κάποιοι που γράφουν αντιπολιτευτικά κείμενα, αλλά αυτοί αποτελούν μειονότητα. Θα αφήσουμε, επομένως, στην άκρη αυτούς τους «ιδιάζοντες» διανοούμενους, γιατί πρόκειται για ανθρώπους που καταστέλλονται πολύ γρήγορα. Βρίσκονται, κατά κάποιον τρόπο, στο στρατόπεδο των καταπιεσμένων. Τέτοιοι διανοούμενοι βρίσκονται, ή καταλήγουν πολλές φορές, στα στρατόπεδα ή στις ψυχιατρικές κλινικές. Όσο για τους υπόλοιπους, αποτελούν μέρος ενός στρώματος που έχει συμμαχήσει με την αστική τάξη, που εγώ την ονομάζω κομματική αστική τάξη.

Για να κλείσουμε την περιγραφή της θέσης των διανοούμενων στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες, μπορούμε να πούμε ότι η κομματική αστική τάξη κυριαρχεί, αφενός, στο σύνολο των άλλων στρωμάτων διανοούμενων, και αφετέρου στο σύνολο της κοινωνίας. Μπορούμε έτσι να κατανοήσουμε επαρκέστερα τις εσωτερικές κρίσεις αυτών των χωρών, και πιο συγκεκριμένα τις αντιφάσεις ανάμεσα σε διάφορα στρώματα διανοούμενων, καθώς επίσης και ανάμεσα στους διανοούμενους και τους εργάτες.

Πράγματι, αν πάρουμε το παράδειγμα της Τσεχοσλοβαχίας του 1968, θα διαπιστώσουμε ότι υπήρχε μια κατάσταση όπου τα τεχνικά και διαχειριστικά στοιχεία ήρθαν αντιμέτωπα με άλλα στοιχεία που ανήκαν στην ιντελιγκέντσια. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να σημειώσουμε ότι τόσο οι μεν όσο και οι δε μπορούσαν να είναι μέλη του κομμουνιστικού κόμματος. Αλλά, ενώ οι μεν ήταν μέλη ως *apparatchikis* που κατέχουν την εξουσία λόγω του κομματικού μηχανισμού, οι δε ήταν απλά μέλη χωρίς καμία εξουσία. Ανήκουν, εκ των πραγμάτων, στην τεχνική και διαχειριστική ομάδα – ή μερίδα της κυρίαρχης τάξης. Αλλά το γεγονός ότι βρίσκονται στο κόμ-

μα είναι γι' αυτούς ζήτημα απλής προστασίας. Δεν συνιστά θέση εξουσίας. Είναι μέλη του κόμματος, όπως κάθε εργάτης μπορεί να είναι μέλος του κόμματος. Γιατί η ένταξη στο κόμμα δεν προσφέρει καμία εξουσία, αν η συγκεκριμένη βαθμίδα ένταξης δεν χαρακτηρίζεται από καμία υπευθυνότητα. Κατά συνέπεια, όταν αντιπαρατίθενται με το κόμμα, έρχονται σε αντίθεση με τα μέλη του κομματικού μηχανισμού, με την κομματική αστική τάξη, η οποία έχει ακριβώς μια εξουσία πάνω στους διανοούμενους της τεχνικής και διαχειριστικής μερίδας της κυρίαρχης τάξης.

Τι χαρακτηριστικά θα μπορούσε να έχει ένας μετασχηματισμός, έτσι όπως φαινόταν να σκιαγραφείται στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας; Είναι πολύ δύσκολο να απαντηθεί το ερώτημα. Αλλά πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπήρχε ένα πραγματικός κίνδυνος σε περίπτωση που οι τεχνικοί, οι διαχειριστές, οι μηχανικοί, δηλαδή η τεχνική και διαχειριστική μερίδα της κυρίαρχης τάξης, κατάφερναν να απαλλαχτούν από το στρώμα των πολιτικών apparatchikis, να αποκτήσουν μια νέα ανεξαρτησία, ακόμη και εν αγνοία τους. Να θυμίσουμε ότι πολλοί τεχνικοί και μηχανικοί ισχυρίζονται ειλικρινά ότι είναι σύμμαχοι της εργατικής τάξης. Ορισμένοι από αυτούς πήραν την πρωτοβουλία να δημιουργηθούν εργατικές επιτροπές. Δεν εξετάζουμε εδώ κατά πόσο το έπραξαν καλή ή κακή τη πίστη.

Κατά συνέπεια, αν η τεχνική και διαχειριστική κυρίαρχη τάξη κατάφερε να απαλλαχτεί από την κομματική αστική τάξη, είναι προφανές ότι θα λειτουργούσε ως καπιταλιστική τάξη, μη υποταγμένη στο στρώμα ενός πολιτικού μηχανισμού. Τι θα σήμαινε κάτι τέτοιο για την εργατική τάξη; Δεν είναι εύκολο να απαντηθεί το ερώτημα. Αν η εργατική τάξη παραμείνει παθητική, είναι σαφές ότι θα αναπαραχθεί το προηγούμενο σύστημα με την ταυτόχρονη εξάλειψη ενός στρώματος της αστικής τάξης. Εξαφανίζοντας την κομματική αστική τάξη, η εν λόγω μερίδα της κυρίαρχης τεχνικής και διαχειριστικής κυρίαρχης τάξης δεν θα λειτουργούσε πλέον στο όνομα ενός πολιτικού κόμματος, αλλά στο όνομα των γνώσεων και των προσόντων της. Κάτι τέτοιο θα είχε σαν αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας αστικής τάξης νέου τύπου: μια τεχνοκρατικής αστικής τάξης.

Αλλά, ως γνωστόν, κανένα κοινωνικό σύστημα δεν είναι αμετάβλητο και αιώνιο. Το ερώτημα που με απασχολεί είναι το εξής: κατά πόσο, σε αυτές τις συνθήκες, οι αντιφάσεις ανάμεσα στο προλεταριάτο, την εργατική τάξη εν γένει, και σε αυτήν την τεχνοκρατική αστική τάξη θα μπορούσαν να ωριμάσουν περισσότερο άμεσα και ανοιχτά, σε σχέση με την κατάσταση που υπάρχει σήμερα στη Σοβιετική Ένωση.

Πράγματι, στη Σοβιετική Ένωση, για παράδειγμα, το κομμουνιστικό κόμμα, η κομματική αστική τάξη αντλεί την εξουσία της από τη θέση που έχει στους μηχανισμούς και από τις σχέσεις της με την αστυνομία, τη δικαιοσύνη και το στρατό. Αυτή η κομματική αστική τάξη διαθέτει μια επιπρόσθετη εξουσία χάρη στον ιδεολογικό λόγο, ο οποίος διακηρύσσει ότι η εργατική τάξη είναι όχι μόνο στην εξουσία, αλλά και κυρίαρχη. Απέναντι στην τεχνοκρατική αστική τάξη, που είναι

υποταγμένη σ' αυτήν, η κομματική αστική τάξη μιλά «στο όνομα» της εργατικής τάξης. Υπάρχει, επομένως, ένα ενδεχόμενο, ένας κίνδυνος να δούμε μια τεχνοκρατική αστική τάξη που θα έχει χειραφετηθεί από την κυριαρχία ενός καθ' αυτό πολιτικού μηχανισμού, σαν του κομμουνιστικού κόμματος, να αρχίσει κι αυτή, επίσης, με τη σειρά της, να μιλάει στο όνομα της εργατικής τάξης.

Ωστόσο, θεωρώ ότι αυτός ο κίνδυνος είναι απειροελάχιστος, επειδή ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην τεχνοκρατική αστική τάξη και στην εργατική τάξη είναι περισσότερο άμεσος. Οι αντιφάσεις εμφανίζονται ανοιχτά, ριζικά και χωρίς περιστροφές. Το διαπιστώνουμε, εξάλλου, όταν το κομμουνιστικό κόμμα παίζει τον δημιουργικό του ρόλο, ανακαλώντας στην υποτιθέμενη τάξη, την τεχνοκρατική αστική τάξη. Την καλεί σε μεγαλύτερη μετριοπάθεια, την καλεί να ακούσει την εργατική τάξη, να υποταχτεί στο κόμμα, που είναι, δήθεν, το κόμμα της εργατικής τάξης. Πράγματι, η κομματική δομή είναι οργανωμένη με τέτοιον τρόπο που οι ιθύνοντες μπορούν να σφετεριστούν τον τίτλο των εκπροσώπων της εργατικής τάξης, μολονότι η ίδια η εργατική τάξη δεν διαθέτει καμία πραγματική εξουσία.

Δεν είναι εύκολο να μάθουμε τι ακριβώς σκέφτεται η εργατική τάξη των λεγόμενων σοσιαλιστικών χωρών. Πιστεύω ότι η εργατική τάξη δεν είναι αφελής – αυτό αποδεικνύουν άλλωστε και τα συμβάντα που έλαβαν χώρα στην Πολωνία. Η εργατική τάξη γνωρίζει ότι ο ρόλος των εκπροσώπων του προλεταριάτου, τον οποίο σφετερίζονται οι apparatchikis του κόμματος και της ηγεσίας, δεν είναι παρά ένα τεράστιο ψεύδος. Να υπενθυμίσουμε πως οι σοβιετικοί εργάτες, όταν αναφέρονται στο ανώτερο στρώμα του κόμματος, κάνουν λόγο για κομματική αριστοκρατία.

Αλλά αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι υπάρχει μια αμφίσημη κατάσταση, η οποία οφείλεται στην ύπαρξη ενός πολιτικού κόμματος που μιλά στο όνομα της εργατικής τάξης. Η συγκεκριμένη κατάσταση θα μπορούσε να ανατραπεί εν μέρει σε περίπτωση που η τεχνοκρατική αστική τάξη βρισκόταν μόνη της ενώπιον της εργατικής τάξης. Ωστόσο, αναρωτιέμαι κατά πόσο θα ήταν βιώσιμο ένα τέτοιο σύστημα, από πολιτικής και ιδεολογικής απόψεως. Θεωρώ ότι είναι αναγκαίο (ακριβώς για να μπορούν να αναπαράγονται ορισμένες μορφές εκμετάλλευσης) αυτό το ψευτοεπαναστατικό φωτιστέφανο, στο οποίο αναφέρεται το κομμουνιστικό κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία.

Τελικά, η κομματική αστική τάξη, που συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με την τεχνοκρατική και τεχνική αστική τάξη, δεν είναι έτοιμη να παραχωρήσει το στίγμα: όχι μόνο γιατί αυτό είναι το δικό της συμφέρον, αλλά επίσης γιατί φοβάται μια ενδεχόμενη κατάρρευση του συστήματος συνολικά. Είναι έτοιμη, μολαταύτα, να ακούσει ορισμένες διεκδικήσεις, οι οποίες μπορεί να επιφέρουν μεταρρυθμίσεις που δεν θα θέτουν το σύστημα υπό αμφισβήτηση. Αυτό με οδηγεί σε ορισμένες παρατηρήσεις αναφορικά με την πολιτιστική επανάσταση στην Κίνα.

Καταρχάς, πιστεύω ότι η πολιτιστική επανάσταση είναι μια πολυσύνθετη,

ιστορική διαδικασία, με πολλαπλές όψεις. Δεν αισθάνομαι ότι είμαι σε θέση να διατυπώσω μια πραγματική κρίση για το σύνολο αυτών των πλευρών, αλλά απλώς ορισμένες παρατηρήσεις. Όντως, η πραγματικότητα είναι πολυσύνθετη και δεν την γνωρίζουμε επαρκώς.

Πιστεύω ότι θα ήταν χρήσιμο να ξεκινήσω με ορισμένες παρατηρήσεις που είχα ο ίδιος προσωπικά και ιστορικά. Βρέθηκα στην Κίνα το 1967, κατά την εποχή του δεύτερου χρόνου της πολιτιστικής επανάστασης. Δηλαδή σε μια στιγμή όπου ορισμένοι φαινομενικοί στόχοι, καθώς δεν μπορούσα να γνωρίζω το σύνολο των στόχων, είχαν επιτευχθεί. Αναφέρομαι εδώ μόνο στα εργοστάσια που επισκέφτηκα. Σε εκείνα τα εργοστάσια είδα επαναστατικές επιτροπές, οι οποίες είχαν συγκροτηθεί κατά ένα μεγάλο μέρος από εργάτες, που αντικαθιστούσαν στις διαχειριστικές λειτουργίες τον παλαιό διευθυντή του εργοστασίου και τον παλαιό γραμματέα του κινεζικού κομμουνιστικού κόμματος, οι οποίοι είχαν «ανατραπεί» κατά τη διάρκεια των προηγούμενων μηνών – για να θυμηθούμε την έκφραση που χρησιμοποιούταν εκείνη την εποχή στην Κίνα.

Επρόκειτο, επομένως, κατά τα φαινόμενα, για μια νέα δομή εντός της οποίας το κινεζικό κομμουνιστικό κόμμα έπαιζε έναν σχετικά υποδεέστερο ρόλο. Έτσι είδα τα πράγματα ως επισκέπτης. Έτσι, τουλάχιστον κατά τα φαινόμενα, οι παλαιοί διαχειριστές βρίσκονταν υπό την καθοδήγηση μιας επιτροπής εκλεγμένης από τους εργαζόμενους του εργοστασίου.

Φαινόταν να είναι η πρώτη φορά, αν εξαιρέσουμε τις βραχυχρόνιες περιόδους αναβρασμού που υπήρξαν σε ορισμένες χώρες, που οι άμεσοι αντιπρόσωποι της ίδιας της εργατικής τάξης έπαιζαν έναν καθοδηγητικό ρόλο. Με άλλα λόγια, ήταν η πρώτη φορά που εργατικές επιτροπές έπαιζαν έναν διαχειριστικό ρόλο στα εργοστάσια, και μάλιστα σε ένα σταθεροποιημένο σύστημα, όπου η παραγωγή αναπαράγεται με εύτακτο ρυθμό, στο πλαίσιο μιας μη εξεγερσιακής κατάστασης. Εκείνη ακριβώς την περίοδο προσπάθησα να περιγράψω στο βιβλίο μου *Πολιτιστική επανάσταση και βιομηχανική οργάνωση*. Έτσι ακριβώς είδα τα πράγματα τόσο το 1967 όσο και το 1971, όταν ξαναπήγα στην Κίνα.

Οι επιτροπές, καθώς και επίσης οι ομάδες εργατικής διοίκησης στο επίπεδο των εργοστασιακών εργασθηρίων, έμοιαζαν να έχουν τον καθοδηγητικό ρόλο. Ήταν όμως πράγματι έτσι ή επρόκειτο απλώς για μια επίφαση πραγματικότητας; Σήμερα, δεν είμαι σε θέση να εκφέρω άποψη. Είναι δύσκολο να έχουμε μια ξεκάθαρη γνώμη μετά από όσα έχουν ειπωθεί. Μολαταύτα, αυτή η νέα δομή έμοιαζε να προσφέρει ένα διευθυντικό ρόλο στην εργατική τάξη. Αυτή η τελευταία φαινόταν να παίζει έναν διευθυντικό ρόλο, τουλάχιστον σε ορισμένες τοπικές επιχειρήσεις.

Ωστόσο, στο επίπεδο της χώρας και των κεντρικών δομών του κομμουνιστικού κόμματος, τα πράγματα δεν είχαν αλλάξει και τόσο πολύ. Η διευθυντική ομάδα της πολιτιστικής επανάστασης, η ανώτερη ηγεσία του κόμματος ήταν απόρροια αυτού που

είχε επιβιώσει από τα παλαιά όργανα του κόμματος, το οποίο είχε αποκαθαρθεί απ' τα εχθρικά προς την πολιτιστική επανάσταση στοιχεία. Αλλά αυτή η διευθυντική ομάδα δεν είχε βγει από τη βάση της εργατικής τάξης. Οι παλαιοί ηγέτες που βρίσκονταν κοντά στον Μάο Τσε Τουνγκ είχαν διατηρήσει την εξουσία και τη θέση τους.

Τα όσα συνέβησαν από το 1967 μέχρι το 1971 αφήνουν να διαφανεί ότι υπήρχε στην πραγματικότητα μια υποχώρηση της θέσης των εργατών στις επαναστατικές επιτροπές και μια σταδιακή επιστροφή, στον ρόλο του κόμματος ως καθοδηγητικού οργάνου. Η εν λόγω περίοδος σηματοδοτεί μια διαδικασία μαρασμού των επιτροπών και των ομάδων διεύθυνσης μέσα στα εργοστάσια. Εξάλλου, όταν επέστρεψα στην Κίνα το 1975, αποκόμισα την εντύπωση —από τις επισκέψεις που έκανα στα εργοστάσια— ότι αυτές οι ομάδες και οι επιτροπές δεν διέθεταν πλέον παρά μια φαντασματική ύπαρξη. Σε ορισμένα εργοστάσια νομίζω ότι είχαν εξαφανιστεί ολοκληρωτικά.

Η ιδεολογία που αναπτύχθηκε έκτοτε προσπαθούσε να διατηρήσει τα στελέχη και τους τεχνικούς πάνω από τους εργαζόμενους και να τοποθετήσει τους τελευταίους υπό την εξουσία των πρώτων. Αυτή η κατάσταση προκάλεσε έντονες αντιφάσεις στους κόλπους του κινεζικού κομμουνιστικού κόμματος. Είδαμε να εμφανίζεται η ομάδα της Σαγκάης, για παράδειγμα, και οι υποστηρικτές του συνθήματος για την ολοκληρωτική δικτατορία του προλεταριάτου. Όμως, το εν λόγω σύνθημα έμοιαζε να εκφράζει κυρίως τη βούληση του κόμματος να ενισχύσει τον ρόλο του και να διασφαλίσει την καθοδήγηση στα εργοστάσια, εξαλείφοντας όσους κράτησαν εχθρική στάση προς την πρώτη φάση της πολιτιστικής επανάστασης. Είδαμε, επίσης, να εμφανίζεται η ομάδα που εγώ αποκαλώ τεχνική αστική τάξη, η οποία έπαιξε έναν ορισμένο ρόλο μέχρι το 1975, όταν ανακόπηκε η άνοδός της στη διεύθυνση λόγω παρέμβασης της ομάδας της κομματικής αστικής τάξης.

Η τεχνική αστική τάξη είδε την επιρροή της να αυξομειώνεται. Πράγματι, υπήρξε στη συνέχεια ένα είδος αντεπίθεσης από τους υποστηρικτές μιας πιο ήπιας γραμμής αναφορικά με την αντιμετώπιση των τεχνικών και των μηχανικών. Εμφανίστηκε τότε το σύνθημα του τεχνικού εκσυγχρονισμού, το οποίο απαίτησε να παίξουν έναν μεγαλύτερο ρόλο οι τεχνικοί. Η επιρροή της τεχνικής αστικής τάξης, η οποία τείνει να προωθήσει μια πολιτική μετασχηματισμών, γνωρίζει συνεπώς μια ορισμένη άνοδο ανάμεσα στο 1971 και στο 1975 για να μειωθεί εκ νέου και να παραμεριστεί κατά το μάλλον ή ήττον μετά τα περιστατικά των χρόνων 1975/1976.

Εκείνη ακριβώς τη στιγμή εμφανίζονται τόσο η εκστρατεία για την ολοκληρωτική δικτατορία του προλεταριάτου όσο και το σύνθημα για την κριτική του Κομφούκιου, ο οποίος θεωρείται εκφραστής της τεχνικής αστικής τάξης που επιδιώκει να αντλήσει το μέγιστο των προνομίων από τις γνώσεις και τα προσόντα της. Ανάμεσα στον Απρίλιο του 1975 και τον θάνατο του Μάο Τσε Τουνγκ, εξαπολύεται συνεπώς μια πολύπλευρη διαμάχη, που ολοκληρώνεται με την ήττα της ομά-

δας της πολιτιστικής επανάστασης. Η εν λόγω ομάδα ονομάστηκε στη συνέχεια «συμμορία των τεσσάρων» από τους νικητές. Οι τελευταίοι παλινορθώνουν επί της ουσίας τις δομές που υπήρχαν πριν την πολιτιστική επανάσταση: τον ρόλο του διευθυντή της επιχείρησης και των διαχειριστών, αλλά υπό τον έλεγχο του κινεζικού κομμουνιστικού κόμματος.

Ωστόσο, θεωρώ ότι υπήρξε κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων της πολιτιστικής επανάστασης μιας πραγματική πίεση από την πλευρά της εργατικής τάξης, η οποία ενθαρρύνθηκε από ένα μέρος των στελεχών του κομμουνιστικού κόμματος, προκειμένου να περιοριστεί ο ρόλος του στρώματος των τεχνικών. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι υπήρξε ένα πρόπλασμα, μια αρχή, κάποιας αλλαγής, η οποία όμως δεν έφτασε πολύ μακριά. Ετούτη η προωθούμενη αλλαγή σταμάτησε πολύ γρήγορα στο επίπεδο των μεγάλων μηχανισμών. Το σημαντικότερο παράδειγμα είναι η Κομμούνα της Σαγκάης, που ανακηρύχθηκε το 1967, και την οποία ακολούθησαν, δίκην απόηχου, και άλλες κομμούνες σε άλλα μέρη της Κίνας. Μολαταύτα, αυτό το κίνημα καταδικάστηκε πολύ γρήγορα από τον ίδιο τον Μάο. Οι λόγοι αυτής της χαλιναγώγησης δεν εξηγήθηκαν ποτέ με σαφήνεια. Μου φαίνεται, ωστόσο, ότι πρέπει να αναζητηθούν στο φόβο που είχε το κινέζικο κομμουνιστικό κόμμα ότι θα χάσει τον έλεγχο που συνέχιζε να ασκεί στο σύνολο της χώρας. Αλλά, είναι σαφές ότι καθώς περιόριζε αυτή την αλλαγή η οποία ξεκινούσε στο επίπεδο των εργοστασίων, στα εργοστάσια που υπάγονταν στις κεντρικές πολιτικές εξουσίες, που, ωστόσο, δεν μετασχηματίζονταν, προετοίμαζε την αναπόφευκτη ήττα αυτού του εγχειρήματος κοινωνικού μετασχηματισμού που είχε γεννηθεί.

Όλα αυτά με οδηγούν σε ορισμένες σκέψεις για την προοπτική του κοινωνικού μετασχηματισμού. Θεωρώ ότι η προοπτική ενός ριζικού κοινωνικού μετασχηματισμού, ή αλλιώς μιας κοινωνικής χειραφέτησης των εργαζόμενων, είναι μια προοπτική που απαιτεί τροποποιήσεις στις κοινωνικές σχέσεις, τροποποιήσεις που υπερβαίνουν κατά πολύ τα απλά θεσμικά πλαίσια. Θεωρώ ότι όλη η εμπειρία που συσσωρεύτηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων πενήντα και εξήντα χρόνων φέρνει στο φως τα στενά και ανυπέβλητα όρια που τελικώς χαράσσονται από μετασχηματισμούς οι οποίοι εγγράφονται μόνο στο θεσμικό πλαίσιο και δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις ίδιες τις συνθήκες του καταμερισμού εργασίας μέσα στις επιχειρήσεις.

Όσο δεν ξεκινά μέσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις –και γενικότερα στην κοινωνία– μια σταδιακή εξάλειψη της διάκρισης χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, η αναπαραγωγή της εν λόγω διάκρισης τείνει να επαναφέρει –ή μάλλον, για την ακρίβεια, να διατηρήσει– την κυριαρχία της διανοητικής εργασίας επί της χειρωνακτικής. Αυτό σημαίνει, επομένως, ότι πρέπει, επίσης, να πραγματοποιηθεί, σε σύνδεση με ένα μετασχηματισμό στο περιεχόμενο του καταμερισμού εργασίας, ένας μετασχηματισμός στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης. Πράγματι, η εκπαίδευση, έτσι όπως λειτουργεί σήμερα, με βάση τη λειτουργία που έχει στους κόλπους

των ταξικών κοινωνιών, είναι μια εκπαίδευση που προορίζεται να αναπαράγει τη διαίρεση διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας.

Το σύνολο των δομών της εκπαίδευσης υπάρχουν για να παράγουν, αφενός, ανθρώπους που θα κληθούν, στο όνομα των γνώσεων που υποτίθεται ότι κατέχουν, να διευθύνουν, και, αφετέρου, ανθρώπους οι οποίοι, υπό το πρόσχημα ότι δεν έλαβαν τις απαιτούμενες γνώσεις, καλούνται να παραμείνουν σε μια κατάσταση υποταγής. Κατά συνέπεια, η σοσιαλιστική επανάσταση, με τη ριζική έννοια του όρου (την οποία θα αποκαλούσα μαζί με τον Μαρξ χειραφέτηση της εργασίας) προϋποθέτει μια ριζική επανάσταση στις συνθήκες και στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, με τέτοιο τρόπο, που να μην αναπαράγεται, από τα πρώτα χρόνια της ζωής του καθενός, η διαίρεση ανάμεσα στην διανοητική εργασία και στη χειρωνακτική εργασία, ανάμεσα σε εκείνους που θα κληθούν, λόγω της εκπαίδευσής τους, να επιδοθούν αποκλειστικά και μόνο στην χειρωνακτική εργασία, και σε εκείνους που, λόγω της εκπαίδευσής τους, θα κληθούν να διασφαλίσουν τη διανοητική παραγωγή.

Κατά συνέπεια, αυτό που απαιτείται είναι ένας μετασχηματισμός των συνθηκών εκπαίδευσης, ένας επαναστατικός μετασχηματισμός. Νομίζω ότι θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι αυτό είχε προβλεφθεί την επαύριον της Οκτωβριανής Επανάστασης του 1917 στη Ρωσία. Είχαν αποδώσει, στα χαρτιά τουλάχιστον, μεγάλη σημασία σε αυτό που αποκαλούσαν πολυτεχνική εκπαίδευση, η οποία θα έκανε κάθε εργαζόμενο ολοκληρωμένο εργαζόμενο.

Κάτι τέτοιο δεν έγινε ποτέ πραγματικότητα. Πιστεύω ότι ο λόγος είναι ότι το μπολσεβίικο κόμμα, από την αρχή ήδη, κράτησε και κατάσχεσε την εξουσία της εργατικής τάξης. Θεωρώ ότι η επανάσταση του Οκτώβρη έθεσε τέλος στο γιγαντιαίο κίνημα που είχε ξεκινήσει η εργατική τάξη από τον Φεβρουάριο του 1917. Η ανακήρυξη της μπολσεβίικης εξουσίας από την ηγεσία του κόμματος τον Οκτώβρη του 1917 αποτέλεσε μια κατάσχεση της εξουσίας των σοβιέτ από το κόμμα. Το μπολσεβίικο κόμμα αντικατέστησε τα σοβιέτ. Πρόκειται για ένα ζήτημα που αναπτύσσω στον πρόλογο του Τρίτου Τόμου των *Ταξικών αγώνων* στην ΕΣΣΔ και το οποίο έχει αναλύσει πολύ καλά ο Μαρς Φεπο στο βιβλίο του. Από την εξουσία των σοβιέτ στον γραφειοκρατικό κομμουνισμό. Πράγματι, ο τρόπος με τον οποίο συνέλαβε το μπολσεβίικο κόμμα την κατάληψη της εξουσίας οδήγησε σε μια υποκατάσταση της πραγματικής εξουσίας των σοβιέτ, η οποία είχε αρχίσει να ξεπροβάλλει. Από την επαύριον του Οκτώβρη, όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται από την κεντρική επιτροπή του κόμματος, και τα σοβιέτ εμφανίζονται ως μηχανισμοί επικύρωσης των ειλημμένων αποφάσεων. Αν παρακολουθήσουμε την πραγματική πορεία των γεγονότων, θα διαπιστώσουμε ότι εγκαθιδρύεται μια εξουσία της ιντελιγκέντσιας: της κομματικής ιντελιγκέντσιας.

Η εν λόγω ιντελιγκέντσια του μπολσεβίικου κόμματος έθεσε τέλος στον τεράστιο αναβρασμό των μαζών. Ο αναβρασμός συνεχίζεται ακόμη, αλλά δεν μπορεί

πλέον να επηρεάσει την πραγματική πορεία της εξουσίας, καθώς η κεντρική επιτροπή του μπολσεβίκικου κόμματος μιλά στο όνομα του προλεταριάτου, και κατ' επέκταση η εργατική τάξη βρίσκεται φαντασιακά αντιμέτωπη με τον εαυτό της. Πράγματι, νομίζω ότι είναι εύκολο να εξηγήσουμε το λόγο που η προσπάθεια ανάπτυξης μιας πολυτεχνικής εκπαίδευσης δεν συνεχίστηκε. Στην πραγματικότητα, πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι μια inteligenkentsia παίρνει την εξουσία τον Οκτώβρη του 1917. Η διαίρεση χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας δεν είναι κάτι που μπορεί να αρχίσει να καταργείται σταδιακά με ένα διάταγμα. Ο λόγος που αυτό δεν συνέβη είναι ότι στην εξουσία βρισκόταν μια inteligenkentsia. Αυτή η inteligenkentsia μπορεί να είχε βεβαίως τις καλύτερες υποκειμενικές προθέσεις, αλλά λόγω της θέσης της ως στρώματος διανοούμενων που πήρε την εξουσία, δεν είναι σε θέση να σκάψει θα λέγαμε τον ίδιο της τον λάκκο και να αναπτύξει τις συνθήκες που θα καθιστούσαν περιττό τον ρόλο της.

Συμπερασματικά, η κοινωνική χειραφέτηση των εργαζόμενων περνά όχι μόνο από τον επαναστατικό μετασχηματισμό της εκπαίδευσης στην κατεύθυνση της εξάλειψης των διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στη διανοητική και στη χειρωνακτική εργασία, αλλά επίσης από τον ριζικό μετασχηματισμό του περιεχομένου της εκπαίδευσης, των αξιών που διδάσκονται, ακόμη και της αντίληψης για την γνώση και την επιστήμη, έτσι όπως αυτές υπάρχουν εμμέσως στην εκπαίδευση που παρέχεται στις ταξικές κοινωνίες.

Η επιστήμη εμφανίζεται ως προϊόν μιας αφηρημένης έρευνας, ξεκομμένης από την πρακτική, ακόμη και από την πρακτική στο επίπεδο της παραγωγής. Η πραγματικότητα της επιστημονικής γνώσης αποκρύπτεται σήμερα από όλες τις μορφές της εκπαίδευσης, τόσο στις καπιταλιστικές χώρες όσο και στις λεγόμενες σοσιαλιστικές. Αυτό ακριβώς το περιεχόμενο θα πρέπει επίσης να μετασχηματιστεί ριζικά. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από σήμερα μια ερευνητική εργασία με αντικείμενο τις επιστημονικές γνώσεις και την κοινωνική διαδικασία παραγωγής των επιστημονικών γνώσεων, η οποία δεν αποτελεί προϊόν ορισμένων ατόμων. Ακόμη κι αν μια ανακάλυψη αποκρυσταλλώνεται μέσα από την παρέμβαση αυτού ή του άλλου ατόμου, δεν συνιστά παρά την κατάληξη μιας κοινωνικής διαδικασίας, στην οποία έχει συμμετάσχει, σε διαφορετικά στάδια, ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων. Αυτό ακριβώς θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε, προκειμένου να δοθεί ένα τέλος σ' αυτήν την εικόνα που παρουσιάζει το διανοούμενο ως παραγωγό όλων των γνώσεων, ενώ δεν είναι παρά ένας διαμεσολαβητής.

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος